

Eesti inimarengu aruande põhisõnumid 1995–2020

1. Eesti inimarengu aruanne (EIA) on veerandsajandi jooksul pakkunud võimalust Eesti ühiskonnas toimuvate demograafiliste, sotsiaalsete, majanduslike ja kultuuriliste muutuste süsteemseks teaduspõhiseks analüüsiks ning Eesti arengu valupunktide avalikuks aruteluks. Kokku on tänaseks ilmunud 18 Eesti inimarengu aruande (EIA) köidet, mille autorite seast leiab Eesti juhtivaid sotsiolooge, majandusteadlasi, meedia ja kultuuri uurijaid, politolooge, geograafe, õigusteadlasi ja psühholooge. Iga köide sisaldab rohkel statistilisel materjalil ja originaaluurimustel põhinevaid analüüse Eesti ühiskonnas toimuvatest protsessidest, millel on peale teadusliku väärtuse alati ka oluline ja aktuaalne sõnum ühiskonnale, mõnigi kord koos konkreetsete soovitusetega otsuste tegijatele selle kohta, mil viisil võiks aruandes tõstatatud probleeme arvestada poliitika kujundamisel. Kui ÜRO inimarengu indeks toetub kolmele põhimuutujale, milleks on rahva heaolu, haridus ja tervis, siis Eesti inimarengu aruannetes on seda fookust laiendatud rahvusliku kestlikkuse ning ühiskonna sidususe aspektidest lähtudes ning seotud inimarengut Eesti loodusliku, majandusliku ja poliitilise keskkonnaga. **Eesti inimarengu aruannetele on iseloomulik inimarengu tugev seostamine rahvastikum muutuste, kultuuri ja keele probleemidega ning riigivalitsemise kvaliteediga.**
2. Aastate jooksul on teadlased selgitanud EIA lehekülgedel **rahvastikuprotsesside** objektiivset iseloomu ning näidanud, milliste meetmetega oleks Eesti riigil neid protsesse võimalik reguleerida. Silmas pidades Eesti sisemiste demograafiliste protsesside ebasoodsat suunda, kutsuvad inimarengu aruanded Eesti avalikkust ja poliitikuid võimalikke arenguid kainelt hindama ning läbi mõtlema Eesti jaoks parimaid rahvastikupoliitika variante. Keskkel kohal on seejuures olnud pere- ja rändepoliitika. Sotsiaalteadlaste panus **lastega perede** olukorra analüüsimisel ja selle analüüsi tulemuste jõuline kajastamine inimarengu aruannete abil on hea näide EIA rollist Eesti sotsiaalpoliitika arengus. **Suuresti tänu inimarengu aruannete sõnumile, et Eestis viib lapse sünd paljud pered allapoole vaesuspiiri, hakati ette võtma jõulisi samme perede ja laste vaesuse vähendamiseks** (näiteks vanemapalk aastast 2004, lastega perede toetuste märkimisväärne suurendamine aastatel 2014–2016).

3. **Heaolu probleeme** on Eesti inimarengu aruannetes käsitletud eri valdkondadega seotult, kusjuures käsitluste fookus on ajas märkimisväärselt muutunud. Tähelepanu on juhitud probleemidele, mille lahendamiseks Eesti ei jõua sellise heaolu tasemeni nagu oleks kohane ühele Põhjala riigile. **EIA on kutsunud üles vähendama inimarengu taseme ebavõrdsust nii piirkondlikus kui ka sotsiaalses ja rahvuslikus lõikes ning rakendama meetmeid, mis vähendaksid elanikkonna haavatava osa, eriti lastega perede ja eakate vaesust ning ilmajäetust eluliselt vajalikest teenustest.** Vaesuse probleemistikuga seoses on materiaalse puuduse ja sissetulekute ebavõrdsuse kõrval esile tõstetud elukvaliteedi ebavõrdsust ja sotsiaalset tõrjutust. Tähelepanu on juhitud elukvaliteedi muutustele info- ja tarbimisühiskonnas, millega koos on muutunud ka heaolu kriteeriumid, rõhutades üha rohkem mittemateriaalseid hüvesid, inimsuhete, keskkonna ja ajakasutuse kvaliteeti ning ligipääsu mitmesugustele teenustele. Viimaste aastate EIA on toonud esile uue pöörde heaolu temaatikas, tõstes fookusesse avaliku ruumi, loodusliku ja virtuaalkeskkonna mõju heaolule.
4. **Töö ja tööhõive** temaatika puhul on märgata Eesti inimarengu probleemistiku ja sõnumite muutumist, kajastades Eesti liikumist vaese siirderiigi olukorrast suhteliselt kõrge heaoluga ja inimarengu tasemega ühiskondade hulka ning tööga seotud materialistlike ellujäämisväärtuste kõrval postmaterialistlike eneseteostusväärtuste esiplaanile nihkumist. EIA fookuses on olnud võrdsete võimaluste loomine tööturul sõltumata soost, vanusest ja emakeelest, töö- ja pereelu ühitamiseks sobivad töötingimused, vanemaealiste täiend- ja ümberõpe, meetmed töökohtade liikumiseks keskustest ääremaale. Viimaste aastate probleemistikus tõuseb esile Eesti elanike seas kiiresti kasvav töösuhete hargmaisus, kaugtöö levik ning digitaalplatvormide tõine kasutamine. **Inimarengu autorid kutsuvad tegema uutele oludele vastavaid muudatusi töö- ja sotsiaalseadustikus ning osutavad, et Eestis puudub tulevikku vaatav tööpoliitika.**
5. **Hariduse** käsitlus inimarengu aruannetes ei piirdu rahuloluga Eesti haridusnäitajate kõrge rahvusvahelise taseme üle, vaid juhib tähelepanu haridusliku ebavõrdsuse ilmingutele nii regionaalses kui ka soolises lõikes. Üks seni veel lahendamata keskne probleem on tööturu ja hariduse vaheline vastavus. **Korduvalt on osutatud hariduspotentsiaali ebapiisavale rakendamisele tööturul.** Kõrghariduse madal väärtustamine tööturul kõneleb nii ebakõladest kõrghariduse korralduses kui ka vastuolust Eesti majanduse arengutaseme ja Eesti hariduse taseme vahel.

6. **Majandusteemade** käsitlemine läbi inimarengu prisma on stimuleerinud Eesti arengute kriitilist refleksiooni, tuues ühelt poolt esile majandusarengut ja innovatsiooni takistavad ühiskondlikud tegurid ning teisalt otsides teid, mis võiksid viia nende takistuste kõrvaldamiseni. **Eesti majanduse innovatsioonivõimekuse suurendamiseks, liikumiseks investeerimiskesksest majandusarengu tsüklis innovatsioonikesksesse peaks edasine majanduskasv enam tuginema just inimkapitali ning sotsiaalse kapitali arengule.** Uue ajastu märgiks on võrgustikud ja horisontaalsed koostöösuhted, mille arendamisel Eesti seni väga tugev ei ole olnud. Samas on EIA majanduspeatükkide autorid aastate vältel toetanud Eesti majanduslikku optimismi, usku oma võimekusse edukalt toime tulla ka järjest keerukamas globaliseeruva majanduse keskkonnas.
7. **Kultuuril, keelel ja meedial** on Eesti inimarengu aruannetes olnud oluline koht. Vaadeldud on kultuuri ja keele osa tähendusloomes, väärtuste muutmist ning kultuuris osalemist. Eesti inimarengu aruannetes väljendub soov, et **kultuuri rolli inimarengu tegurina, kultuuris osalemist kui eneseteostuse, kõrge elukvaliteedi ning isiksuse psühholoogilise heaolu allikat väärtustataks Eesti ühiskonnas vähemalt samal tasemel kui materiaalse heaolu saavutamist.** Kultuuri ja meediat käsitletakse vaimse keskkonnana, mis toetab individuaalsete tõlgenduste ja käitumisvalikute mitmekesisust ning pakub erinevate tõlgenduste vahelise dialoogi võimalust. Viimastel aastatel on tähelepanu keskendunud digiarengutega ning rahvusvahelistumisega seotud kultuurimuutustele. Osutatakse, et kultuuriliste valikute mitmekesisus ning valmisolek uutes kultuurivormides osalemiseks on tänapäeva maailmas oluline elukvaliteedi osa. Kultuurilisel ilmajäetusel ja killustatusel võib olla inimeste heaolule ja ühiskonna sidususele sama negatiivne mõju kui majanduslikul ebavõrdsusel. Põhjalikult on käsitletud eesti keele osa ühiskonna sidususe alusena, ühiskonda ühendavate tähenduste, identiteetide kujundajana ning inimeste vahelise suhtluse, mõistmise ja koostöö eeldusena.
8. Läbi mitme valdkonna ja pikkade aastate kõlab Eesti inimarengu aruannetest läbi tõdemus, et Eesti jätkusuutlikuks arenguks ning hakkama saamiseks üha keerukama maailma väljakutsetega („arengulõksudega”) **on vajalik tõsine mentaliteedimuutus, liikumine suurema omavahelise koostöövalmiduse ja emotsionaalse avatuse poole.** Aastate pikku on EIA autorid juhtinud tähelepanu vastuoludele eestlaste enesehinnangus, Eesti ühiskonna vähesele oskusele oma tugevaid külgi vääriliselt realiseerida ja nõrkusi kriitiliselt analüüsida ning vasturääkivusele meie suurte ambitsioonide ja keskpäraste saavutustega rahuldumise vahel. Vastuoluline on ka meie riigiteadvus, milles rahvuseülene kodanikudentiteet ei leia kuidagi kooskõla rahvusliku vaimuga.

9. Tänapäevaks on Eesti inimarengu aruanne kujunenud Eesti sotsiaalteadlaste omalaadseks esindusväljaandeks, milles originaaluuringutest lähtudes analüüsitakse tõenduspõhiselt Eesti ühiskonna arengu valupunkte ja joonistatakse välja arengusuundi. Eesti inimarengu aruandeid on kasutanud oma töös ajalooõpetajad, ülikoolide õppejõud, ajakirjanikud ja poliitikud, need on avalikkusele kättesaadavad trükiväljaannetena raamatukogudes ning valdav enamik ka digitaalsel kujul andmearhiivis DIGAR. Samas puuduvad meil vajalikud andmed ja sotsiaalteaduslikud uuringud mitme olulise probleemi kohta, sest uurimisprojektide rahastajate sõelale on jäänud eeskätt teemad, mis pole n-ö Eesti-kesksed, vaid pakuvad rahvusvahelist võrdlusvõimalust (näiteks venekeelse vähemuse lõimumine, tööpuudus, digimajandus, sooline ebavõrdsus jne). Nende probleemide käsitlemine rahvusvahelises perspektiivis lisab EIA-le autoriteeti ja sotsiaalteadlastele mõjujõudu. Kuid **paraku ei piisa sagedasti andmeid, et analüüsida Eesti unikaalseid probleeme, mis seostuvad Eesti sotsiaalse, kultuurilise ja ökoloogilise koosluse jätkusuutlikkusega, Eesti inimeste muutuvate vajaduste ja ootustega, keskkonnamuutuste psühholoogilise ja kultuurilise mõjuga jne.**
10. Teaduslikult pädeva analüüsi puudumine või lünklikkus emotsionaalselt laetud probleemide kohta annab toitu nii populistlikele manipulatsioonidele avaliku arvamusega kui ka hetkehuvideest tingitud otsustele, mis võivad tulevikus mõjuda kahjulikult nii looduskeskkonnale, kultuurile kui ka inimeste heaolule. **EIA 25-aastane edulugu annab alust oodata Eesti riigilt Eesti ühiskonnas toimuvate protsesside süsteemse uurimise järjekindlamat rahastamist** (sh sotsiaalteadusliku analüüsi aluseks olevate andmete kogumiseks, avalikus kasutuses olevate andmebaaside loomiseks ning suurandmete metodoloogia rakendamiseks olemasolevate registrite ja tekstikogude analüüsimiseks). Samuti vajab ka edaspidi riigi tuge eestikeelsete sotsiaalteaduslike analüüside rahvale kättesaadavaks tegemine nii EIA kui ka muudes formaatides, sh eesti-keelse sotsiaalteadusliku ajakirja väljaandmine.